

УДК 347.93

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.4>

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ З ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Прикладний аспект дослідження проблематики верховенства права в цивільному судочинстві за сучасних умов перетворень юридичної сфери є вкрай важливим. І річ тут не лише у складності розуміння та багатогранності самого поняття верховенства права, а й у важливості формування нових методологічних інструментаріїв, за допомогою яких можна дати об'єктивну і всебічну оцінку правосуддя в цивільних справах. Оцінку з позиції насамперед імплементації постулатів верховенства права як усталеного міжнародного стандарту правозастосовної діяльності до цивільного процесуального законодавства України.

Стадійність здійснення процесуальної діяльності – одна з її характерних рис. Без перебільшення можна говорити, що розподіл процесу на етапи, стадії, цикли та провадження став видимим результатом розвитку доктрини та практики цивільного судочинства. У цьому сенсі не випадковою є підвищена увага процесуалістів до проблем стадій цивільного процесу, науковий пошук яких привів до обґрунтування тези про те, що основним фактором їх виділення варто вважати спільність найближчої процесуальної мети або наявність цілком самостійного завдання на тому чи іншому відрізку цивільної процесуальної діяльності. Мають рацію ті дослідники, які заявляють про те, що стадія є відносно відокремленим самостійним етапом процесу, що має свої характерні особливості, які виявляються при реалізації поставленого завдання: розглянути справу по суті та винести рішення, або розглянути скаргу на відповідне рішення, виконати судові рішення тощо. А тому будь-яка стадія цивільного процесу повинна завершуватись логічно й результативно [1, с. 108].

Мета та завдання публікації. Метою даної статті є дослідження реалізації принципу верховенства права на стадії відкриття провадження у цивільній справі та окреслення напрямів подальшого розвитку процесуального законодавства в частині усунення перешкод на шляху отримання судового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика реалізації принципу верховенства права досліджувалася в працях таких учених, як: Г.П. Тимченка, О. І. Карплюка, Приходька І. А., Б. І. Андрусишина, М.П. Курила, М.М. Ясинка, Р.О. Падалки та інших. Зазначені вчені внесли значний вклад у дослідження сутності вказаного принципу та його реалізації у цивільному судочинстві. Разом з тим, недостатньо дослідженим залишається питання щодо реалізації його саме на стадії відкриття провадження у справі.

Вклад основного матеріалу. Початковою стадією цивільного судочинства є відкриття провадження у цивільній справі. Цивільний процесуальний закон містить цілу низку норм, що визначає послідовність вчинення цивільних процесуальних дій, процесуальні права та обов'язки сторін та суду. Насамперед йдеться про конкретизацію загального права на звернення до суду за захистом та хрестоматійне положення про волевиявлення учасників судового процесу як необхідну рушійну засаду цивільного судочинства.

Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду на користь інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду допускається. До третейського суду за угодою сторін може бути передано будь-який спір, який виникає з цивільних правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку (ст. 4 ЦПК України).

Праву на звернення до суду за захистом кореспондується обов'язок суду розглянути подану позовну заяву щодо відповідності її

встановленим вимогам до форми та змісту. Так виникають і набувають розвитку цивільні процесуальні правовідносини. Вчені слушно зазначають, що сформована ще в римському праві часів легісакційного процесу як стадія *in jure*, вона зберегла до наших днів основну ідею свого виокремлення – перевірку до процесу заяв позивача на предмет дотримання ним певних вимог. Показовим є той факт, що рецепція римського права, котра була характерною для багатьох європейських країн, відобразилася в роботах німецьких і австрійських процесуалістів, які стали основою для створення вітчизняної процесуальної школи. Німецький вчений О. Бюлов у середині XIX ст. не лише висунув тезу про сутність цивільного процесу як юридичного відношення, що було новелою для того часу, а й сформулював поняття процесуальних припущень як умов, від котрих залежить виникнення судового процесу, прав і обов'язків його учасників. У вітчизняному процесуальному законодавстві, з початком відомої судової реформи, відбулися, хоча і в різних назвах і модифікаціях, ідеї процесуальних припущень [3, с. 20-21].

Відповідно до ст. 184 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. Позивач має право в позовній заяві заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо такий розгляд допускається цим Кодексом.

Законодавець, мабуть, уперше так детально виписав процедури ухвалення позовної заяви. Як зазначають у зв'язку з цим дослідники, ЦПК 1963 року не містив подібних положень, що давало суддям великий простір для маніпулювання позовними заявами, які до них надходили. Особа, котра передала заяву судді, могла місяцями чекати повідомлення від суду про слухання справи; на практиці мали місце такі випадки, коли судді починали вживати заходів щодо підготовки справи лише після того, як прохід справи вже надійшло кілька запитів, а справа в канцелярію на реєстрацію передавалася набагато пізніше [3, с. 160]. Сьогодні цивільний процесуальний закон зводить нанівець можливі зловживання на етапі прийняття позовної заяви, встановлюючи процедуру та строки здійснення процесуальних дій.

ЦПК України передбачає певні вимоги до форми та змісту позовної заяви. Так, у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Позовна заява

подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Позовна заява повинна містити: найменування суду першої інстанції, до якого подається заява; повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти; зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспоруються; зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, у тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися; перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності в позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку з розглядом справи; підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Незважаючи на стандартний набір інформації, законодавець, однак, правильно орієнтує на викладення всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи та розкриття наявних доказів у справі. Як своєрідні санкції за невиконання обов'язку дотримання вимог до форми та змісту позовної заяви, закон передбачає інститути залишення заяви без руху та повернення позовної заяви.

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів із дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 цього Кодексу, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

Крім цього, заява повертається у випадках, коли:

1) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

2) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 188 цього Кодексу);

3) до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;

4) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;

5) подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України;

6) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

7) до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Суддя повертає позовну заяву й додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Як бачимо, ЦПК України точніше, порівняно з законом, що діяв раніше, формулює норми про залишення заяви без руху. Ухвала суду вже має містити недоліки позовної заяви, способи та строки їх усунення. Однак на практиці не завжди правильно застосовують ці положення цивільного процесуального законодавства.

Повернення позовної заяви – це новела цивільного процесуального законодавства. ЦПК 1963 р. не згадував про повернення позовної заяви як про самостійний процесуальний інститут. Воно фігурувало як складова частина, точніше кажучи, як наслідок застосування інституту відмови у прийнятті позовної заяви (ст. 136). ЦПК 2004 р. надав самостійного значення поверненню позовної заяви, встановив перелік підстав, за якими виконується ця процесуальна дія [3, с. 173].

Судове правозастосування свідчить про доцільність існування інституту повернення позовної заяви, хоча деякі підстави такого повернення потребують, на наш погляд, певної модернізації. Йдеться насамперед про випадки, коли заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності або право підписувати таку заяву [2, с. 256].

За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків, поданої в порядку, передбаченому статтею 185 цього Кодексу. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) є таким, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

б) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Про відмову у відкритті провадження у справі постановляється ухвала не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому статтею 272 цього Кодексу. Відмовляючи у відкритті провадження з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої цієї статті, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.

Такими є положення цивільного процесуального законодавства. Якщо не брати до уваги можливої процесуальну діяльність позивача щодо додаткової роботи з позовною заявою та важливості її відповідності вимогам цивільної процесуальної форми, дії суду щодо перевірки наявності передумов права на звернення

до суду мають основне значення на цьому відрізку судової діяльності. У такому власне контексті варто розглядати зазначену судову діяльність, у тому числі, виходячи також з необхідності належного забезпечення верховенства права. У цьому сенсі положення цивільного процесуального закону підлягають всебічній оцінці з позиції концепції доступу до правосуддя, що закріплюється ними.

Справді, на що має бути спрямоване правове регулювання? На визначення та виявлення належних підстав для відмови у відкритті провадження в цивільній справі чи надання праву на судовий захист всеосяжного характеру? Здається, що ці питання мають важливе теоретико-прикладне значення.

Втім, уже у традиціях вітчизняної законотворчості та правової думки закріплення обмежень доступу до суду. На підтвердження цієї тези можна звернутися до нормативно-правових актів пореформеного та радянського періодів, які висували певні вимоги до процедур пред'явлення позову. Йшлося тоді про обґрунтування порушеного права, право та дієздатності сторони, юрисдикції суду, дотримання приписів закону про форму та зміст позовної заяви та інше.

Слушно зазначають сучасні дослідники, що в основі нормативної моделі порушення провадження у справі в цивільному судочинстві лежить система обмежень доступу до суду. Це приводить до висновку, що сама наявність права на судовий захист ще не означає відсутності механізму перевірки такого права, котрий визначає сутність цієї стадії судочинства. Розглядаючи запропоновану систему в діалектичному розвитку, вчені критично ставляться до логіки її побудови, яка закріплює юрисдикцію як підставу для відмови в порушенні провадження у справі і в такий спосіб зводить нанівець юридичну заінтересованість, розриває необхідний ланцюг зв'язку передумов права на звернення до суду і припущеного об'єкта судового захисту. Зрозумілими є складнощі, які постають на шляху встановлення юридичної заінтересованості. Однак для отримання логічно завершеного законодавчого рішення необхідно зробити вибір на пряму розвитку законодавства. Інший варіант – залишити існуючий порядок, виокремити юридичну заінтересованість у системі передумов права на звернення до суду і визначити процедури її виявлення, можливо, використовуючи зарубіжний досвід, водночас вирішуючи проблему пред'явлення неправових вимог.

Пропонується така редакція статті: суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо подана до суду вимога не підлягає захисту в судовому порядку. Інший варіант розвитку припускає широке трактування права на судовий захист і незастосування підстав відмови в порушенні провадження у справі, тобто можливість ініціації судочинства у всіх осіб, які звертаються до суду. При цьому законодавець вимушений буде шукати оптимальне співвідношення між інтересами учасників процесу і інтересами правосуддя, спрямованими на зменшення витрат часу, пов'язаного з розглядом таких справ, результат котрих відомий заздалегідь [3, с. 21].

Висновки. Така коротка характеристика етапу відкриття провадження у справі, який також має ґрунтуватися на ідеї верховенства права як загальної спрямованості всього цивільного процесуального законодавства. Ми вважаємо, що одним із проявів аналізованих концептів слід вважати доступність процедури пред'явлення позову та відкриття провадження у справі. Це правомірно ставить питання щодо необхідності усунення перешкод на шляху до отримання судового захисту або наголошує

на продовженні розробки механізму перевірки права на звернення до суду. У будь-якому випадку це вимагає від законодавця вибору можливого напрямку розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування, яка, як показує наше дослідження, відчуває часом певні складнощі в тлумаченні цивільних процесуальних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 187 с.
2. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы. СПб.: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. 672 с.
3. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 40 с.
4. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с. С. 160.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.) // ВВР, 2004, № 40-41, 42, ст.492.

Соп'яненко О.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ З ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті здійснюється комплексний аналіз стадії відкриття провадження у цивільній справі в контексті реалізації принципу верховенства права. Автором аналізується стадійність процесуальної діяльності, як одна з її характерних рис. Зокрема вказується, що основним фактором виділення стадії цивільного судочинства є спільність найближчої процесуальної мети та наявності самостійного завдання на тому чи іншому відрізку цивільної процесуальної діяльності. Будь-яка стадія цивільного процесу має логічне та результативне завершення.

Характеризуючи стадію відкриття провадження у цивільній справі автором виділяються її мета та завдання, розглядається генезис даної стадії судочинства. Наголошується, що в її рамках здійснюється конкретизація загального права особи на звернення до суду за захистом. Такому праву кореспондує обов'язок суду щодо перевірки позовної заяви на відповідність встановленим законом вимогам. Так виникають і набувають розвитку цивільні процесуальні правовідносини.

Автором здійснюється порівняльна характеристика чинного цивільного процесуального законодавства з положеннями ЦПК 1963 року. При цьому наголошується, що чинний цивільний процесуальний закон зводить нанівець можливі зловживання на етапі прийняття позовної заяви, встановлюючи процедуру та строки здійснення процесуальних дій.

Аналізуючи положення Цивільного процесуального кодексу України щодо визначення форми і змісту позовної заяви автор звертає увагу, що незважаючи на стандартний набір інформації, законодавець, орієнтує на викладення всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи та розкриття наявних доказів у справі. Наслідком невиконання позивачем обов'язку з дотримання вимог до форми та змісту позовної заяви, є застосування норм щодо залишення заяви без руху та повернення позовної заяви.

Звертається також увага на самостійне значення інституту повернення позовної заяви. В цій частині автор наголошує, що на етапі вирішення питання про відкриття провадження у справі основне значення мають дії суду щодо перевірки наявності передумов права на звернення до суду. Зазначена судова діяльність повинна розглядатись виходячи також з необхідності належного забезпечення верховенства права.

Автором запропоновано напрямки вдосконалення процесуального законодавства. Зокрема, пропонується така редакція відповідної статті: суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо подана до суду вимога не підлягає захисту в судовому порядку. При цьому вказується, що інший варіант розвитку припускає широке трактування права на судовий захист і незастосування підстав відмови в порушенні провадження у справі, тобто можливість ініціації судочинства у всіх осіб, які звертаються до суду.

Автор звертає увагу на необхідність обрання законодавцем напряму розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування, яка, відчуває часом певні складнощі в тлумаченні цивільних процесуальних норм.

Ключові слова: цивільне судочинство, верховенство права, відкриття провадження, стадії цивільного процесу, судовий захист.

Sopyanenko O.Yu. THEORETICAL PROBLEMS OF OPENING PROCEEDINGS IN A CIVIL CASE FROM THE STANDPOINT OF THE RULE OF LAW

The article provides a comprehensive analysis of the stage of opening proceedings in a civil case in the context of the implementation of the rule of law principle. The author analyzes the staging of procedural activity as one of its characteristic features. In particular, it is indicated that the main factor in distinguishing the stage of civil proceedings is the commonality of the immediate procedural goal and the presence of an independent task in a particular segment of civil procedural activity. Any stage of the civil process has a logical and effective completion.

Describing the stage of opening proceedings in a civil case, the author highlights its goals and objectives, considers the genesis of this stage of legal proceedings. It is noted that within its framework, the general right of a person to apply to the court for protection is specified. Corresponding to this right is the obligation of the court to check the statement of claim for compliance with the requirements established by law. This is how civil procedural legal relations arise and develop.

The author compares the current civil procedural legislation with the provisions of the Civil Procedure Code of 1963. At the same time, it is noted that the current civil procedural law nullifies possible abuses at the stage of accepting a statement of claim, establishing the procedure and terms for the implementation of procedural actions.

Analyzing the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the definition of the form and content of the statement of claim, the author draws attention to the fact that, despite the standard set of information, the legislator focuses on the presentation of all the circumstances that are important for the correct resolution of the case and disclosure of the available evidence in the case. The consequence of the plaintiff's failure to fulfill the obligation to comply with the requirements for the form and content of the statement of claim is the application of the rules regarding leaving the statement without movement and returning the statement of claim.

Attention is also drawn to the independent significance of the institution of the return of the statement of claim. In this part, the author notes that at the stage of resolving the issue of opening proceedings, the actions of the court to verify the presence of the prerequisites for the right to apply to the court are of primary importance. These judicial activities should be considered in terms of the need to properly ensure the rule of law.

The author suggests directions for improving the procedural legislation. In particular, the following wording of the relevant article is proposed: the judge refuses to accept the statement of claim if the claim filed with the court is not subject to judicial protection. At the same time, it is indicated that another development option involves a broad interpretation of the right to judicial protection and the non-application of the grounds for refusing to open proceedings, that is, the possibility of initiating legal proceedings for all persons applying to the court.

The author draws attention to the need for the legislator to choose the direction of development of civil procedural legislation and the practice of its application, which sometimes experiences certain difficulties in interpreting civil procedural norms.

Key words: civil proceedings, rule of law, opening of proceedings, stages of civil proceedings, judicial protection.